

larında bozguna uğrattı, bu savaşta genel vali Francisco Almeida'nın oğlu olan donanma kumandanı da öldürüldü. Genel vali, bir süre sonra giriştiği intikam amaçlı saldırı ile Gucerât ordusunu yendiyse de Melik Ayaz'ın direnişini kıramadığı için kesin bir zafer elde edemedi. Hatta barış için Diû'da bir üs kurma konusundaki ısrarına rağmen Melik Ayaz'ın buna yanaşmaması sebebiyle Gucerât'ın başka kıyılarından aldığı giriş izniyle yentirmek zorunda kaldı.

Aynı zamanda iyi bir diplomat olduğu belirtilen Melik Ayaz, Portekizliler'in Bîcâpûr Sultanlığı'ndan Goa'yı almaları üzerine onlarla ilişkileri düzeltmenin faydalı olacağını düşünerek yeni bir dönem başlattı. Bu arada bir taraftan da Gucerât'ın güvenliğini sağlamak için 1518'de Yavuz Sultan Selim'e bir mektup göndererek Osmanlılar'la resmî bir irtibat gerçekleştirdi. Padişaha "müslümanların hâmisî diyen ve onu saltanat, hilâfet ve dinde en mükemmel olarak niteleyen bu mektuptan sonra Yavuz Sultan Selim'in Gucerât Sultanı II. Muzaffer Şah'a yardım teklifinde bulunması bu ilk adımın sonucu olsa gerektir. Ancak Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine (1520) bu girişim sonuçsuz kalmış, Gucerât'a ilk Osmanlı filosu ancak 1531'de ulaşabilmiştir. Melik Ayaz'ın endişe ettiği gibi Portekiz donanması 1521'de Diû'yu zaptetmek için yeni bir harekâta giriştiyse de buradaki güçlü savunma karşısında başarısızlığa uğradı ve geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Muzaffer Şah, bazı topraklarını işgal eden Çitor Racası Rana Songa'ya karşı Melik Ayaz'ı görevlendirdi. Güçlü bir ordu ile yola çıkan Melik Ayaz geri çekilen racayı takip ederek sığındığı Mandassore Kalesi'nde kuşattı ve birkaç ay süren kuşatmanın ardından onunla tazminat ve vergi karşılığında bir anlaşma yaptı. Fakat Muzaffer Şah buna razı olmadı ve Melik Ayaz'dan geri dönmesini isteyerek yeni bir harekât başlattı. Melik Ayaz Diû'ya döndükten kısa bir süre sonra vefat etti.

Melik Ayaz, savaş teknolojisinde barut kullanımı hakkında özel bir bilgiye sahip olmak ve bu alanda Osmanlılar'inkine benzer uygulamaları Hindistan'a taşımakla da tanınmıştır; kendisinin bu bilgileri Osmanlılar, Memlûkler veya Portekizliler'den öğrendiği düşünülmektedir. Döneminde iyi bir yönetici olduğu, halkının ihtiyaçları için çok sayıda hayır kurumu inşa ettirdiği, kapısını herkese açtığı, sayıları binleri bulan saray görevlilerine ve

hizmetkârlarına karşı daima müşfik davrandığı ve askerlerini her zaman el üstünde tuttuğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu özellikleri onun halk tarafından çok sevilmesini sağlamış ve ölümünden sonra şahsiyeti etrafında çeşitli efsanevi hikâyelerin oluşmasına yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâullah, *Zemîme-i Me'âşir-i Maḥmûd Şâhî*, India Office Library, nr. 123-125; el-Hâc ed-Debîr, *Zaferû'l-vâlih bi-Muzaffer ve âlih* (ed. E. D. Ross), London 1910, I, 37-39; İskender b. Muhammed Mancû, *Mir'ât-i İskenderî* (ed. S. C. Misra - M. L. Rahman), Baroda 1961, s. 147, 162-164; Ali Muhammed Han, *Mir'ât-i Aḥmedî*, Bombay 1307, s. 65; M. S. Commissariat, *A History of Gucerat*, Bombay 1938, I, 246-251; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1946, I, 397-400; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford 1964, s. 48-49; M. Yakup Mughul, *Kanuni Devri*, Ankara 1977, s. 37-43; J. B. Harrison, "Diu", *EP* (İng.), II, 322; Abdus Subhan, "Malik Ayaz", a.e., VI, 269-270; K. A. Nizami, "Diu", *DİA*, IX, 376.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQUI

MELİK HÜSEYİN

(bk. ŞERİF HÜSEYİN).

MELİKŞAH

(ملکشاه)

Ebü'l-Feth Celâlî'd-devle ve 'd-dîn Muizzü'd-dünya ve 'd-dîn Kasîmü emiri'l-mü'minin Melikşâh b. Alparslan (ö. 485/1092)

Büyük Selçuklu hükümdarı (1072-1092).

9 Cemâziyelevvel 447'de (6 Ağustos 1055) doğdu. Daha küçük yaşta iken babası Alparslan ona özel ilgi ve ihtimam gösterdi ve Gürcistan seferine çıkarken oğlunu da yanında götürdü. Melikşah, Vezir Nizâmülmülk ile birlikte karargâhta kalıp babasına vekâlet etti (456/1064). Daha sonra bizzat Melikşah'ın da katıldığı bir muhasara neticesinde Bizans kuvvetlerinde korunan bir kale ele geçirildi (*Ahbârû'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 24).

Sultan Alparslan, dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret maksadıyla gittiği Cend şehrinde dönerken uğradığı Râdgân'da 458'de (1066) düzenlediği törende Melikşah'ı veliaht ilân etti (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 50). Alparslan, gâşiyesini omuzuna alıp at üzerindeki Melikşah'ın önünde yürümek suretiyle onu müstakbel sultan olarak tanıdığını gösterdi ve bütün ülke top-

raklarında veliaht sıfatıyla adına hutbe okunmasını istedi (a.g.e., a.y.). İslâm dünyasında eskiden beri sürdürülen geleneğe uygun biçimde Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh da veziri Amîdüddeve İbn Cehîr ile hil'atler gönderip Melikşah'ın veliahtlığını tasdik etti (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 70-71; Bûndârî, s. 43-44). Sultan Alparslan, Malazgirt Muharebesi'nden önce de şehid olduğu takdirde yerine Melikşah'ın geçmesini vasiyet etti (*Ahbârû'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 33). Melikşah'ın veliaht ilân edilmesi hiç şüphesiz onun şahsî meziyetleri yanında annesinin Karahanlı hânedanına mensup bir prenses olması da önemli rol oynamıştır. Veliahtlığı süresince Hârizm, Fars, İsfahan ve Rey'de görev yaptığı ve emrinde her an harekete hazır 15.000 süvari bulunduğu bilinmektedir (a.g.e., a.y.).

Sultan Alparslan, Melikşah'ın da katıldığı Mâverâünnehir seferi sırasında Yûsuf el-Hârizmî tarafından yaralanınca Nizâmülmülk'e ve kumandanlarına Melikşah'ı sultan tanıyıp itaat edeceklerine dair yemin ettirdi (6 Rebîülevvel 465 / 20 Kasım 1072). Ayrıca Melikşah'a babası Çağrı Bey'in idaresindeki toprakları oğlu Ayaz'a, Kirman ve Fars'ı da kardeşi Kavurd Bey'e vermesini vasiyet etti; hânedan mensuplarının bulunduğu bölgelerde Melikşah'a tâbi olarak hüküm sürmelerini istedi. Alparslan'ın ölümü üzerine toplanan devlet adamları ve kumandanlar 10 Rebîülevvel 465'te (24 Kasım 1072) Melikşah'ı sultan ilân ettiler (a.g.e., s. 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 76; Bûndârî, s. 46). Halife Kâim-Biemrillâh'ın, veziri Amîdüddeve İbn Cehîr ile gönderdiği hil'atlerle Selçuklu tahtına çıkan Melikşah, hem veliaht hem sultan ilân edilmesinde önemli katkıları olan Nizâmülmülk'ü vezirlik görevinde bıraktı. Cülûs bahşişi dağıtarak, ayrıca askerlerin maaşlarını arttırarak onların ve devlet adamlarının sevgisini kazandı. Babasının cenazesini Merv'de toprağa verdikten sonra Nişâbur'a gelip Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a elçi gönderdi ve adına hutbe okunmasını istedi. Bunun üzerine 8 Receb 465'te (20 Mart 1073) Bağdat'ta Sultan Melikşah adına hutbe okundu. Melikşah bütün vilâyetlere ve komşu hükümdarlara haber gönderip babasının vefat ettiğini ve kendisinin tahta çıktığını bildirdi.

Melikşah'ın genç yaşta Selçuklu tahtına çıkmasını fırsat bilen Karahanlılar ve Gazneliler, Selçuklu hâkimiyetindeki topraklara saldırmaya başladıkları gibi bazı

hânedan mensupları da Selçuklu tahtında hak iddia ederek ayaklandılar. Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim, Tirmiz ve Belh'i ele geçirip kendi adına hutbe okuttu (465/1073). Gazneliler de yaklaşık otuz yıl önce Selçuklular'a kaptırdıkları Horasan'ı geri almak için faaliyete geçtiler. Cemâziyelevvel 465'te (Ocak 1073) Melikşah'ın amcası Emîr'ül-ümerâ Osman'ın idaresindeki Tohâristan'ın Çiğilkent (Sakalkent) şehrini yağmalayıp Osman'ı esir aldılar. Öte yandan Melikşah'ın Kirman meliki olan amcası Kavurd Bey de tahta Melikşah'tan daha çok lâiyk olduğunu ileri sürerek isyan etti. Sultan Melikşah ile Nizâmülmülk hemen onun üzerine yürüdüler. 4 Şâban 465'te (15 Nisan 1073) Kavurd mağlûp edildi. Melikşah amcasını affetmek istediye de Nizâmülmülk ileride başlarına dert açabileceği şeklindeki ikazına uyararak onu öldürttü. Melikşah Kirman ve Uman'ı Kavurd'un evlâdına bıraktı. Ayaklanmanın bastırılmasındaki gayret ve başarısından dolayı Nizâmülmülk'e hil'at verdiği gibi eski iktâlarına Tüs şehrini de ekledi. Bütün devlet işlerini ona bıraktı; kendisine bazı lakaplarla birlikte atabeg (el-emîr'ül-vâlid) unvanını da verdi (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 80). Kavurd isyanının bastırılması Melikşah'ın itibarını arttırdı ve iktidarını pekiştirdi. Sultan Melikşah'ın talebi üzerine Halife Kâim-Biemrillâh, 2 Safer 466'da (7 Ekim 1073) yapılan bir merasimde Melikşah'ın hükümdarlığını tasdik ettiğini bildiren bir menşuru ve kendi eliyle bağladığı bir sancağı sultana gönderdi (a.g.e., X, 90). Ayrıca kendisine "Kasîmü emîri'l-mü'minîn, Yeminü emîri'l-mü'minîn, Muizzüddünyâ ve'd-dîn, Celâlüddevele ve'd-dîn" gibi lakap ve unvanlar tevcih etti.

Sultan Melikşah daha sonra Mâverâünnehir seferine çıktı (466/1073); Belh ve Herat'ın ardından Tirmiz'e yöneldi. Muharrem 467'de (Eylül 1074) Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim'in kardeşinden emanla teslim aldığı Tirmiz'i (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 42) Emîr Sav Tegin'e bırakıp Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim ile savaşmak üzere Semerkant'a hareket etti. Selçuklu kuvvetleri Semerkant'a yaklaşıncaya Nasr başşehrini terk edip af diledi. Sultan, Nizâmülmülk'ün aracılığıyla onu affedip görevinde bıraktı (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 92). Belh ve Tohâristan'ı kardeşi Tekiş'e vererek Rey'e döndü. Ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezini Rey'den İsfahan'a nakletti.

Melikşah, Gazneliler'e karşı Gümüştegin Bilge ve Anuştegin Garcefi'yi gönderip bölgeden uzaklaştırdı (465/1073). Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd, Melikşah'ın Tirmiz'e yaklaşması üzerine kendi ülkesine de bir sefer düzenlemesinden korkup sultanın Herat'ın güneyindeki İsfîzâr'da konakladığı sırada kendisine Selçuklu emîrleri adına sahte mektuplar göndererek uyguladığı bir savaş taktiğiyle onu bu seferden vazgeçirmeyi başardı. Ardından Melikşah'ın Çiğilkent'in yağmalanması sırasında esir alınmış olan amcası Osman'ı salverdiği gibi (467/1074) kıymetli hediyeler yollayıp Melikşah'ın kızı Gevher Hatun'u da (Mehdül-İrâk) oğlu Mesud'a isteyerek iki hânedan arasındaki ilişkileri düzeltti (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 40).

Halife Muktedî-Biemrillâh'ın veziri 27 Ramazan 467'de (16 Mayıs 1075) Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkıp yeni halife adına ondan biat aldığı gibi Muktedî-Biemrillâh'ın Melikşah'ın saltanatını tasdik ettiğine dair bir menşuru da sultana takdim etti (İbnü'l-Cevzî, VIII, 294; Bündârî, s. 52).

Atsız b. Uvak el-Hârizmî 468'de (1076) Dimaşk'ı ele geçirdiğinde Sultan Melikşah adına hutbe okuttu. Atsız'ın 469'da (1077) gerçekleştirdiği Mısır seferinin başarısızlıkla sonuçlanması ve onun öldürüldüğüne dair haberler üzerine Melikşah, Suriye ve Filistin'de zaptedilecek yerleri kardeşi Tutuş'a iktâ etti (470/1077-78). Tutuş, Atsız'ın davetine uyup gittiği Dimaşk önlerinde onu bir bahaneyle boğdurtup şehre hâkim oldu (471/1079). Böylece Büyük Selçuklular'a tâbi olarak Suriye ve Filistin Selçukluları Devleti kurulmuş oldu.

Sultan Melikşah'ın emriyle 1083 sonlarından beri Diyarbekir bölgesinde faaliyette bulunan Fahrüddeve b. Cehîr, oğlu Zaîmüddeve'yi (Zaîmü'r-rüesâ) Âmid'i kuşatmakla görevlendirdi, kendisi de Meyyâfârikin üzerine yürüdü. Âmid 3 Safer 478'de (31 Mayıs 1085), Meyyâfârikin ise 6 Cemâziyelevvel 478'de (30 Ağustos 1085) zaptedildi. Böylece Mervânîler hânedanına son verilerek onların hâkimiyetindeki Mardin, Hasankeyf ve Cizre gibi şehir ve kaleler Selçuklular'ın eline geçti. Ukayfîler'in idaresindeki Musul da 30 Receb 478'de (21 Kasım 1085) Selçuklu kuvvetleri tarafından zaptedildi, fakat Şerefüddeve Müslim'in af dilemesiyle şehrin idaresi ona bırakıldı (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 136-137). Sultan Melikşah'ı meşgul eden

meselelerden biri de kardeşi Tekiş'in isyanlarıdır. Tekiş 473'te (1080-81) isyan edip Tirmiz'e kapanınca sultan isyanı bastırıp onu affetmişti. Fakat Tekiş 477'de (1084-85) tekrar isyan ettiğinde yakalanıp gözlerine mil çekilerek hapse atıldı.

Melikşah tahta çıktığında Anadolu'daki fetih harekâtı başta Kutalmışoğulları, Emîr Tutak ve Artuk Bey olmak üzere birçok Türkmen beyi tarafından sürdürülmekteydi. Bu dönemde Sakarya ırmağını aşarak İzmit'e kadar ilerleyen Artuk Bey Yeşilirmak ve Kelkit havzası; Mengüçük Gazi Şebinkarahisar, Erzincan, Kemah ve Divriği; Saltuk Bey Erzurum ve Çoruh yöresi; Dânişmend Gazi de Sivas, Amasya, Tokat ve civarıyla Karadeniz sahillerinde faaliyette bulunuyordu. Sultan Melikşah, Artuk Bey'i İran-İrak sınır bölgesindeki Hulvan'a (Luristan) gönderdi, onu Ah-sâ ve Bahreyn'deki Karmatîler'i cezalandırmakla görevlendirdi. Artuk Bey bu görevini başarıyla yerine getirerek Sultan Melikşah adına hutbe okuttu (469/1076-77).

Kutalmışoğlu Süleyman Şah, bir süre Birecik ve Urfa yöresinde fetihlerde bulunduktan sonra Melikşah'ın Artuk Bey'i Anadolu'dan geri çağırmasını fırsat bilecek Türkmen gruplarının da desteğiyle Anadolu'da bir devlet kurma ümidine kapıldı. Bizans İmparatorluğu'ndaki taht kavgalarından faydalanarak İznik'i fethetti ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu (1075, 1078, 1080); başta İzmit olmak üzere bütün Bitinya bölgesini ele geçirdi (1081). Süleyman Şah ile kardeşi Mansûr arasındaki çekişmelerden rahatsız olan Melikşah, Emîr Porsuk'u Anadolu'ya gönderdi. Porsuk'un yardımıyla Mansûr'u bertaraf eden Süleyman Şah, Sultan Melikşah'tan hükümdarlık menşuru alınca Anadolu'nun yegâne hâkimi oldu. Süleyman Şah, Antakya'yı fethettikten (477/1084-85) sonra Halep'e hâkimiyet mesalesinden dolayı Tutuş'la yaptığı savaşta ölünce (18 Safer 479 / 4 Haziran 1086) Sultan Melikşah, Cemâziyelevvel 479'da (Ağustos 1086) İsfahan'dan Halep'e hareket ederek şehri ele geçirdi. Bir süre sonra da Urfa'yı ve Antakya'yı aldı.

Melikşah 4 Zilhicce 479'da (12 Mart 1087) Bağdat'a gitti ve başta halifenin veziri olmak üzere devlet erkânı tarafından karşılandı. 17 Muharrem 480'de (24 Nisan 1087) muhteşem bir alayla dârülhilâfeye gelen sultan burada halife tarafından kabul edildi. Halife, Melikşah'a çeşitli hediyeler ve hil'atlar verdi; ayrıca ona do-

ğunun ve batının hükümdarı olduğunu göstermek üzere iki kılıç kuşattı (Bündârî, s. 81-82). Melikşah'ın kızı Mâh-Melek Hatun da Halife Muktedî-Biemrillâh ile bu sırada evlendi (a.g.e., s. 72). Safer ayı ortalarına (22 Mayıs 1087) kadar Bağdat'ta kalan Melikşah buradan İsfahan'a hareket etti.

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra onun vekil bıraktığı Ebû'l-Kâsım, Boğaziçi sahillerine kadar akınlarını sürdürmüş (479/1086) ve Sultan Melikşah'ın gönderdiği Porsuk'un desteğiyle Bizans'a karşı başarılar elde etmişti. Ancak Ebû'l-Kâsım'ın bağımsız hareket etmesinden rahatsızlık duyan Melikşah, İznik'i alması ve Ebû'l-Kâsım'ı bertaraf etmesi için önce Porsuk'u, Porsuk başarılı olamayınca da Emîr Bozan'ı görevlendirdi. Melikşah'a tâbi olarak İznik'te hüküm sürmek isteyen Ebû'l-Kâsım 485 (1092) yılında Emîr Bozan tarafından öldürüldü.

Sultan Melikşah 468'de (1076) Kafkasya seferine çıktı, Duvin ile Gence'yi Şeddâdî Emîri III. Fadlûn'dan alıp Sav Tegin'i buraya vali tayin etti. Sav Tegin, Gürcüler'le yaptığı savaşlarda mağlûp olunca Melikşah 471'de (1078-79) Aras üzerinden Gürcistan'a girdi ve Somkhet bölgesini yağmaladı. Sav Tegin'e yardımcı kuvvetler bırakıp geri döndü. Fakat Sav Tegin'in Gürcüler karşısında yenilmesi üzerine Emîr Ahmed'i Arrân'a sevketti. Gürcü kralını mağlûp eden Emîr Ahmed Kars, Erzurum, Oltu ve Bizans'a tâbi bazı şehirleri ele geçirip bölgeyi Selçuklu topraklarına kattı (473/1080). Ertesi yıl Şavşat, Acara, Karthili, Ardanuç ve Trabzon'a kadar uzanan sahil bölgesi Selçuklu hâkimiyetine geçti (474/1081). Gürcü Kralı II. Giorgi İsfahan'a giderek Melikşah'a bağlılığını bildirdi. Sultan 478 yılı sonlarında (Şubat-Mart 1086) Kafkasya'ya yeni bir sefer daha düzenledi ve bölgeyi Selçuklular'a tâbi kıldı. Mahallî hükümdarlar Melikşah'ı metbû tanıdıklarını bildirdiler. Gence yöresi doğrudan merkeze bağlandı. Melikşah, Azerbaycan genel valisi Kutbüddin İsmâil b. Alpsungur Yâkütî'yi Arrân ve Kafkasya'nın idaresiyle görevlendirdi (483/1090).

Batı Karahanlı Hükümdarı Ahmed b. Hızır Han'ın halka zulmettiği yönündeki şikâyetler üzerine, esasen Karahanlılar'ın Selçuklu topraklarına yaptığı saldırılardan dolayı onlara kızgın olan Sultan Melikşah Mâverâünnahir seferine çıktı (480/1087). Önce Buhara'yı, ardından Semerkant'ı ele geçirdi (Cemâziyelevvel 481 /

Ağustos 1088). Böylece Batı Karahanlılar Büyük Selçuklular'a tâbi oldu. Balasagun ve İsficâb'ı da hâkimiyeti altına alan Sultan Özkent'e kadar ilerledi. Kâşgar Hanı Buğra Kara Hakan Hasan (Hârûn) b. Süleyman'ın huzura çıkıp itaat arzemesiyle Doğu Karahanlılar da Selçuklular'a bağlandı (482/1089-90). Semerkant'ta Çiğiller'in sebep olduğu karışıklıklar üzerine Sultan Melikşah bu yılın sonlarında Mâverâünnahir seferine çıkarak ikinci defa Semerkant'ı zaptetti. 20 Ramazan 484'te (5 Kasım 1091) ikinci defa Bağdat'a gitti. Sultan Camii'nin inşasına başlandı ve Tuğrul Bey Çarşısı tamir edildi. Safer 485'te (Mart 1092) İsfahan'a döneceği sırada Melikşah kumandanlarını toplayıp yeni bir harekât planı hazırlattı. Tutuş, Aksungur ve Bozan'ı Fâtımîler'in hâkimiyetindeki Suriye ve Mısır'ın, Sa'düddeve Gevherâyin ile Emîr Çubuk'u Hicaz'ın kontrolüne ve Yemen ile Aden'in zaptına memur etti (İbnü'l-Kalânîsî, s. 121). Mekke ve Medine'de hutbe zaman zaman Abbâsî halifesi ve Sultan Melikşah adına, zaman zaman da Fâtımîler adına okunuyordu. 468'de (1076) Mekke'de Abbâsîler ve Sultan Melikşah, 469'da (1077) Medine'de Fâtımîler adına hutbe okunmaktaydı (İbnü'l-Cevzî, VIII, 298, 304). Fâtımîler'in 482-483 (1089-1090) yıllarında Suriye'de kazandığı başarılar Melikşah'ın Hicaz'la yakından ilgilenmesini gerektirdi. Gevherâyin'in emriyle Türşek, Çubuk ve Yarınkuş Mekke ve Medine'de Selçuklu hâkimiyetini teyit ederek Halife Muktedî-Biemrillâh ve Melikşah adına hutbe okutular. Yarınkuş kumandasındaki Selçuklu ordusu 485'te (1092) Yemen ve Aden'de Selçuklu hâkimiyetini tesis etti (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 203-204; Bündârî, s. 69).

Sultan Melikşah devrinin en önemli olaylarından biri de Hasan Sabbâh'ın Alamut'u işgal ederek orada bir Nizârî-İsmâilî devleti kurmasıdır (483/1090). Melikşah, kendisinden sonra da Büyük Selçuklu Devleti'ni uzun süre meşgul eden Bâtınî-

ler'le mücadeleyi bir devlet politikası haline getirdi. Rûdbâr ve Alamut bölgesi emîri Yoruntaş'ı Hasan Sabbâh ve adamlarını şiddetle tenkil etmek için görevlendirdi. Alamut Kalesi ele geçirilmek üzere iken Yoruntaş'ın âni ölümüyle (484/1091) muhasaradan sonuç alınmadı. Sultan daha sonra bu görevi Arslantaş ve Koltaş'a verdi. Arslantaş Alamut'u kuşattı, ancak Kazvin dâisi Ebû Ali Erdistânî'nin yardımı gelmesiyle çekilmek zorunda kaldı (Şâban 485 / Eylül 1092). Ardından Melikşah Bâtınîler'le mücadele etmek üzere Kızılarsâğ'ı görevlendirdi. Fakat Melikşah'ın ölüm haberi yüzünden bu seferden de bir sonuç alınmadı. Bazı eserlerde Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh arasındaki mektup teâtisinden bahsedilmektedir. Buna göre Melikşah, Hasan Sabbâh'ı yeni bir din icat etmek ve bazı cahilleri kandırmakla suçluyor ve eğer hatasında ısrar ederse kalelerini yerle bir edeceğini ifade ediyordu. Hasan Sabbâh ise verdiği cevapta müslüman olduğunu, Abbâsîler'in hilâfeti gasbettığını, hilâfetin gerçek sahibinin Fâtımîler olduğunu söylüyor, sultanı Nizâmülmülk'ün entrikalarına karşı uyarıyor ve Selçuklu Devleti'ni tehdit ediyordu. Propaganda amacıyla sonraki dönemlerde uydurulduğu söylenen bu mektuplarla (Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 134-135) Nizâmülmülk'ün Melikşah'a sunduğu arıza ve sultanın ona cevabı Nasrullah Felsefî tarafından "Çehâr Nâme-i Târîhî" adıyla yayımlanmış (bk. bibl.) ve "Erbaa resâ'il târîhiyye" isimle Arapça'ya çevrilmiştir (*ed-Dirâsâtü'l-edebiyye*, VII/3-4 [Beyrut 1965], s. 270-302).

Melikşah'la birlikte İsfahan'dan Bağdat'a giderken Nizâmülmülk bir bâtinî fidâisi tarafından öldürüldü (10 Ramazan 485 / 14 Ekim 1092). Son zamanlarında rakip ve düşmanlarının, ayrıca Terken Hatun'un kıskırtmaları yüzünden Nizâmülmülk ile Melikşah'ın arası açılmış olduğundan vezirin katlinden sultanı sorum-

Melikşah'a ait
477 (1084-85)
tarihli
Sîraz'da
basılmış
dinar
(Yapı ve Kredi
Bankası
koleksiyonu,
nr. 8189)

lu tutanlar olmuş, ancak Melikşah yaralı durumdaki vezirin yanına gidip olayla hiçbir ilgisinin bulunmadığına dair yemin etmiştir. Bu olayın ardından sultan yoluna devam ederek Bağdat'a gitti. Rivayete göre Melikşah, Halife Muktedî-Biemrillâh'tan Müstazhir-Billâh'ı veliahtlıktan azlettiyip yerine kızı Mâh-Melek'ten olan torunu Ebû'l-Fazl Ca'fer'i veliaht ilân etmesini istiyor, fakat Muktedî-Biemrillâh buna yanaşmıyordu. 24 Ramazan 485'te (28 Ekim 1092) üçüncü defa Bağdat'a giden sultan halifeye haber gönderip Bağdat'ı hemen terketmesini istedi. Devlet adamları araya girerek on günlük mühlet aldılar. Ancak halifeye tanınan süre henüz dolmadan yediği bir av etinden dolayı hastalanan ve ateşli hummaya yakalanan Sultan Melikşah 16 Şevval 485'te (19 Kasım 1092) Bağdat'ta vefat etti (İbnü'l-Kalânîsî, s. 121; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 210; Bündârî, s. 69; İbn Hallikân, V, 288). Kaynaklarda Melikşah'ın av etinden zehirlendiği belirtildiği gibi onun Halife Muktedî-Biemrillâh, Terken Hatun veya Nizâmülmülk'ün adamları (Nizâmiyye) tarafından öldürüldüğü de rivayet edilir (Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 208-210).

Terken Hatun, veliaht şehzade Berkýaruk'un sultan olmasını engelleyip küçük yaşta oğlu Mahmud'u tahta çıkarmak amacıyla Melikşah'ın ölümünü gizledi. Bu yüzden cenaze namazı dahi kılınmayıp gizlice Şûniziyye'de toprağa verildi. Daha sonra İsfahan'a götürülerek sultanın Şâfiî ve Hanefîler için yaptırdığı medresenin haziresinde defnedildi. Sultan Melikşah'ın Ahmed, Berkýaruk, Dâvud, Muhammed Tapar, Sencer, Mahmud, Tuğrul ve Emîr Humâr adlı sekiz oğlu ile Gazneli veliahdı Mes'ûd b. İbrâhîm'le evlenen Gevher, Halife Muktedî-Biemrillâh ile evlenen Mâh-Melek ve Halife Müstazhir-Billâh ile evlenen Seyyide adlı üç kızı, ayrıca isimleri tesbit edilemeyen iki çocuğu daha olmuştur. Melikşah öldüğünde oğullarından Berkýaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmud hayattaydı (Râvendî, I, 135; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 112, 122, 380 vd.; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, s. 54).

Sultan Melikşah maharetle ata biner ve her çeşit silâhı büyük bir ustalıkla kullanırdı; çevgân oynamada da mahir olup ava çok düşkündü. Zevk için avlanmış olmaktan dolayı büyük bir üzüntüye kapıldığı ve avladığı hayvanların sayısını tesbit ettirip kefâret olarak 10.000 dinar sadaka dağıttığı rivayet edilir. Avladığı hayvan-

ların boynuz ve tırnaklarından Bağdat-Mekke yolu üzerinde ve Mâverâünnehir'de yaptırdığı iki işaret kulesi (minâretü'l-kurûn) meşhurdur. Kâşgar'dan Boğaziçi'ne ve Ege adalarına, Aral gölü ve Kafkasya'dan Yemen ve Aden'e kadar uzanan çok geniş bir alanda hâkimiyet kurarak adına hutbe okutmuştur. Onun döneminde ülkenin her yöresinde huzur ve güven sağlanmıştı. Hıristiyan halka da iyi davranırdı. Ermeni patriğinin isteği üzerine kiliseleri, manastırları ve din adamlarını vergiden muaf tutmuştur (*Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 146, 176). "Sultânü'l-âlem, es-sultânü'l-muazzam, es-sultânü'l-âdil" gibi unvanlarla anılan Melikşah tedbirli, ileri görüşlü ve istişareye önem veren bir hükümdardı (Nizâmülmülk, s. 66). Selçuklu devlet teşkilâtı onun zamanında Nizâmülmülk'ün de gayretiyle mükemmel bir şekil aldı. Bilimsel ve kültürel faaliyetler onun döneminde zirveye ulaştı. Bağdat'ta Câmiu's-Sultan adıyla bilinen bir cami, İsfahan'da bir rasathâne, çeşitli yerlerde köprü, ribât, imaret, bîmâristan, hisar ve kaleler; İsfahan, Basra, Nişâbur, Herat, Merv, Belh, Musul ve Taberistan'da zengin kütüphanelere sahip Nizâmiye medreselerini yaptırdı. Merv'in etrafını surlarla çevirtti. Celâli takvimi adı verilen güneş takvimini o hazırlattı. *el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'id-i ş-şer'iyeye* adlı fetva mecmuası da muhtemelen Sultan Melikşah adına yazılmıştır (Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Hüseynî, s. 70-71).

Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Ebû İshak eş-Şirâzî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve Gazzâlî gibi âlim ve sûfilerle Muhammed b. Selâme el-Rehâvî, Kâşgarlı Mahmud, Abdülkâhîr el-Cürcânî, Garsûnî'me, Ebû'l-Feth Mahmûd, İbnü'l-Müferric es-Sermânî, Meymûn el-Vâsitî, Ömer Hayyâm, Muizzî, Tuğrâî, Lâmiî, Ebû'l-Meâî en-Nehhâs, İbnü'l-Hebbâriyye, Ebû Tâhîr-i Hâtûnî, Zafer el-Hemedânî, Şehfûr b. Tâhîr el-İsferâyînî gibi şair, âlim ve mühendisler onun himayesine mazhar olmuştur (geniş bilgi için bk. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 172-195). Sultan hac yollarını emniyete aldığı gibi hacıların yollarda su sıkıntısıyla karşılaşmalarını için kuyular açtırıp sarnıçlar yaptırmıştır. Ticaret mallarından alınan meks gibi bazı vergileri kaldırdığı için ticaret erbabının ve halkın sevgisini kazanmıştır (İbnü'l-Cevzî, IX, 69-74; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 49-51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 210-213; Bündârî, s. 68-69; İbn Hallikân, V, 284-288).

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (nşr. ve trc. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, s. 1, 10, 14, 43, 64, 66, 84, 104, 120, 156; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Kazvîni), Leyden 1327/1909, s. 41, 43, 45, 84; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dumaşk* (Amedroz), s. 106, 112, 115, 117-122, 151, 157; *Azîmi Tarihî: Selçuklularla İlgili Bölümler: h. 430-538* (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 16, 20-22; Beyhakî, *Târîh* (Hüseynî), s. 102, 121, 124, 131, 375, 378; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 279, 294, 298, 304; IX, 69-74; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 122-135; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), bk. İndeks; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 50, 70-71, 76-80, 90, 92, 112-114, 122, 136-137, 144, 203-204, 210-213, 380 vd.; a.mlf., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Bağdat-Kahire 1382/1963, s. 4-11, 16, 24, 73, 105, 108, 114, 134, 181; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 44-50, 52, 55-57, 65, 68-75, 81-84, 133, 233; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; a.e. (trc. Ali Sevim, *TTK Belgeler*, XX/24 [1999] içinde), s. 1-75; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 55-57, 69, 75, 84-85, 88, 96, 98-103, 105-109; İbn Hallikân, *Veşeyât*, V, 283-289; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), III, 116, 120-124; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, I, 325-326, 328, 330, 332, 334; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 39, 41, 42-56, 58, 61; Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Hüseynî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye* (trc. Abdünnâim M. Haseneyn - Hüseyin Emîn), Bağdat 1979, s. 55-71; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 145-146, 169, 173, 176, 178-180, 183-184; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme* (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, I, 115-165; II, 9-30; Anna Komnena, *Alexiad* (trc. Bilge Umar), İstanbul 1987, s. 193-196, 201-207; Browne, *LHP*, II, bk. İndeks; G. le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 100-159, 162, 191, 239, 240, 288, 292, 322, 326, 338; M. Halil Yananç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolunun Fethi*, İstanbul 1944, s. 85-156; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953; a.mlf., "Melikşah", *İA*, VII, 665-673; Abbas İkbâl, *Vezâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûki*, Tahran 1338 hş., bk. İndeks; Nasrullah Felsefi, *Çend Makâle-i Târîhi ve Edebî*, Tahran 1342 hş., s. 405-433; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids*, Edinburgh 1965, s. 20, 84, 97, 108, 116, 171; a.mlf., "The Political and Dynastic History at the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *CHIR*, V, 66-102; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "Malik-Şâh", *EP* (İng.), VI, 273-275; C. L. Klausner, *The Seljuk Vizirate: A Study of Civil Administration, 1055-1194*, Cambridge 1973, bk. İndeks; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989, bk. İndeks; B. Lewis, *Haşîşiler* (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 40, 44, 65, 84; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 69-176, ayrıca bk. İndeks; Abdülkerim Özeydin, "Hasan Sabhân", *DİA*, XVI, 348-349.

